

Režimi prolaze, narod ostaje!

ULOGA MONSINJORA BOŽE MILANOVIĆA U POVIJESTI ISTRE

RAZGOVOR S DR. SC. STIPANOM TROGRLIĆEM

Doktor Stipan Trogrlić viši je znanstveni suradnik i voditelj Područnog centra Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar« u Puli. Tijekom gotovo dva desetljeća proučava ulogu Katoličke crkve u Istri, u istarskim nacionalno-političkim i društvenim previranjima u vremenu od kraja 19. do sredine 20. stoljeća te je o toj temi objavio tridesetak znanstvenih i stručnih radova i tri knjige. Porečki i pulski biskup mons. Ivan Milovan imenovao ga je godine 2001. peritom u kauzi za beatifikaciju slugu Božjega Miroslava Bulešića. Za potrebe kauze napisao je elaborat *Vjerske, društvene, političke i nacionalne prilike u Istri 1945.–1955. godine.*

■ **Monografija Mons. Božo Milanović istarski svećenik (1890.–1980.), nakon mnogo vremena prvo je sustavno djelo koje obrađuje život i djelovanje toga istarskog velikana. Što ste u knjizi objavili novo o mons. Milanoviću i koliko ste radili na ovome djelu?**

Na prvi dio pitanja što je novo, znači dosad nepoznato, o Milanoviću objavljeno u knjizi, nezgodno mi je odgovoriti. Strah me je prevelike subjektivnosti, pa i preuzetosti. Na razini činjenica, gole faktografije, nema nekih podataka koji i dosada nisu bili, manje-više, poznati. Metodologijom povijesne znanosti pokušao sam odgovoriti na istraživačko pitanje: Kakva je uloga mons. Bože Milanovića u crkveno-vjerskim i društveno-političkim zbivanjima u više od sedam desetljeća dugom razdoblju njegove nazočnosti na istarskoj crkvenoj i javnoj sceni? S druge pak strane, ništa manje izazovnim i zahtjevnim bilo je i traženje odgovora na pitanje: Kako je i koliko je crkveni i društveni kontekst utjecao na Milanovićevu ponašanje? Prateći Milanovićev rad u okvirima triju državnih sustava (Austro-Ugarska, Italija i Jugoslavija) i triju društvenih poredaka (građansko-liberalnog, fašističkog i komunističkog), nastojao sam pokazati prožimanje crkveno-vjerskog i nacionalno-političkog zauzimanja ovog, po mnogima, najpoznatijeg i

najosebujnijeg Istranina 20. stoljeća. Jesam li i koliko u tome uspio, o tome će svoj sud dati znanstvena i cjelokupna javnost. To je na načelnoj razini, a na onoj pojedinačnoj mislim da je prvi put dan pregled najranijega Milanovićeva nacionalno-vjerskog rada u Mahnićevu Hrvatskom katoličkom pokretu sedam do osam godina pred izbijanje Prvoga svjetskog rata. Geslo tog pokreta »Vjerska načela zadojena nacionalnim duhom udahnuti čitavoj hrvatskoj Istri«, bit će, *mutatis mutandis*, pokretač svih njegovih akcija i u kasnijem vremenu. Pripadnost kleričkom staležu nije ga učinila klerikalno uskim, a u obrani konkretnih nacionalnih prava i dostojanstva ljudske osobe, znao se često uzdići iznad klerikalne uskogrudnosti.

U tom smislu, u međuratnom vremenu, bio je mnogo širi od njegovih idejnih protivnika iz liberalnog tabora kao što će to isto biti kasnije u odnosu na sunarodnjake iz komunističkog tabora. Nova je i interpretacija Milanovićeva odnosa prema NOP-u u kojoj su prepoznatljive dvije faze: 1. rezervirana i skeptična i 2. suradnički otvorena. Detaljno je obrađen Milanovićev rad na obrani sjeverne hrvatske granice prema Sloveniji. Na kraju mislim da je iz teksta jasno da Milanović nije bio miljenik vlasti ili onaj koji se previše sljubio s vlašću. Njegova kooperativnost s vlašću uvi-

jek je imala pred očima ostvarenje spomenutog gesla Hrvatskoga katoličkog pokreta u Istri. Na monografiji sam intenzivno radio tri godine, s manjim prekidima, uz napomenu da sam dio građe koja se odnosila na Milanovićevo djelovanje od 1945. do 1954. obradio ranije.

■ **Milanović je mnogo pisao, no o njemu se jako malo do sada pisalo. Zašto je tomu tako?**

Konstataciju iz pitanja kako se o Milanoviću malo pisalo danas bih ispravio: malo i premalo s obzirom na njegovu ulogu u istarskoj i hrvatskoj povijesti 20. stoljeća. Razlozi mogu biti katkad »prirodni strah« povjesničara od pisanja o osobama čiji je trag u suvremenim zbivanjima svjež, čiji su suvremenici i suradnici živi. Ne treba zanemariti i dostupnost i stanje izvora o Milanoviću. Zato moram istaknuti da mi je pokojni mons. Antun Hek, kao Milanovićev nasljednik na mjestu predsjednika IKD-a »Juraj Dobrila«, velikodušno otvorio odaje arhiva spomenutog društva u kojem je bila pohranjena i osobna arhiva mons. Milanovića. Bez toga pisanje monografije o Milanoviću bila bi samo »pobožna želja«. Ako se mala historiografska produkcija o Milanoviću može i opravdati nizom razloga, opravdanja za nespominjanje ovog velikana u udžbeničkoj literaturi nema.

»DRŽAVNE GRANICE ODREĐUJU SE ZA STOLJEĆA, DOK SE REŽIMI MIJENJAJU«

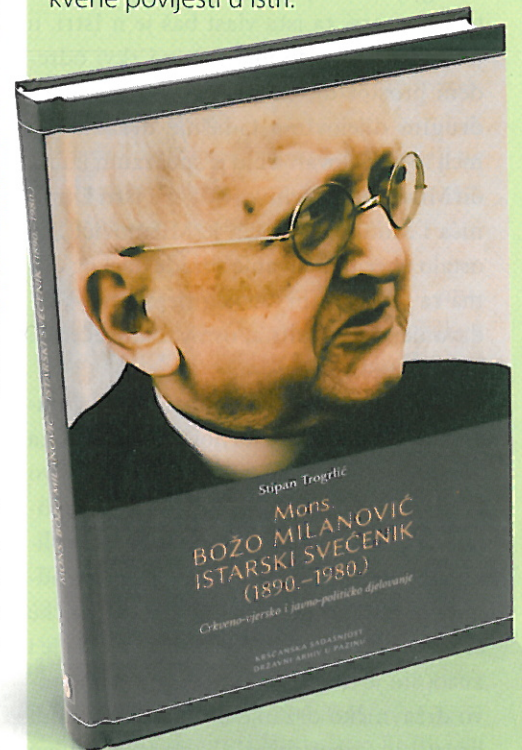
■ **Božu Milanovića najčešće se stavlja u kontekst političke situacije u kojoj je nakon Drugoga svjetskog rata pregovarao da se Istra pripoji matici Hrvatskoj, a ne Italiji. Kako vi kao povjesničar gledate na tu njegovu ulogu?**

U Milanoviću su odjekivale Dobriline riječi da ga majka nije rodila da bi zatajio svoju milu narodnost. I u trenucima najvećega političkog zauzimanja, kad se činilo da je političar progutao svećenika, Milanović je ostao vjeran svom pozivu. Nije imao dileme prihvatiti suradnju s NOP-om i komunističkom vlašću kad mu je postalo jasno da se radi o snagama koje su jedine kadre realizirati san istarskih domoljuba od kraja 19. st. o sjedinjenju Istre s maticom Hrvatskom.

Na pomalo provokativno pitanje belgijskog novinara Waltera Eberharda kako se on kao katolički svećenik radije priklonio komunističkoj Jugoslaviji nego katoličkoj Italiji odgovorio je poznatim, gotovo antologijskim riječima: »Državne granice određuju se za stoljeća, dok se režimi mijenjaju, a pod Italijom je u opasnosti opstanak našeg naroda.«

■ **Kakav je bio Milanovićev odnos prema državnim strukturama? Unatoč politici koju je tadašnja vlast na čelu s Titom**

U izdanju Kršćanske sadašnjosti i Državnog arhiva u Pazinu izašla je monografija »Mons. Božo Milanović (1890.–1980.), Crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje«. Autor je toga izvanrednog djela dr. sc. Stipan Trogrlić, jedan od najboljih poznavatelja crkvene povijesti u Istri.

Monsinjur Božo Milanović, svećenik Tršćanske i Koparske biskupije, profesor, znanstvenik, kulturni i javni djelatnik, nema sumnje, jedan je od značajnijih, a možda i najznačajniji Istranin 20. stoljeća. Unatoč tome o Milanoviću nećemo naći ni retka u udžbenicima povijesti. Isto tako, ni trideset godina nakon njegove smrti, nemamo ne samo neke kompleksne monografije, nego ni ozbiljnog znanstvenog članka koji bi pokušavao obuhvatiti život i djelo ove osebuje osobe istarske društveno-političke, crkveno-vjerske i nacionalne scene prošlog stoljeća.

Ona knjiga stoga predstavlja jedinstveno bio-bibliografsko djelo o Boži Milanoviću, neslomljivom u progonu, odlučnom u borbi za hrvatski identitet Istre i njezino uključivanje u Hrvatsku u vremenu crtanja granica.

provodila, odnosno nije podupirala Crkvu i njezino javno djelovanje, mons. Milano-
vić se više puta sastao s Titom i pokušao
riješiti probleme oko pazinskog sjemeni-
šta i položaja svećenika. Vješta diploma-
cija Bože Milanovića, čini se, imala je veli-
ki utjecaj na pozitivna rješenja pregovora
s Titom?

Iako je vlast imala ateistički, odnosno
borbeno antiteistički ideološki predznak,
iz čega je onda proizlazila ista takva poli-
tička praksa, ta ista vlast baš je u Istri, u
jednoj fazi (sve do 1947.) dala Crkvi odre-
đeni prostor djelovanja, teško zamisliv u
drugim dijelovima tadašnje države. Temelj
toga djelovanja bio je sporazum izme-
đu Milanovića i članka NOP-a u Istri Dimi-
nića i Motike na kojem je Milanoviću, uz
ostalo obećano davanje zgrade đačkog do-
ma za potrebe »hrvatskog sjemeništa«, iz-
davanje vjerskog lista, osnivanje svećenič-
koga staleškog društva.

S Titom se Milanović sastao četiri pu-
ta. Isposlovaio je od Tita novčanu pomoć za
pazinsko sjemenište o čemu je zanimljivo
i duhovito svjedočanstvo ostavio blagopo-
kojni riječki nadbiskup Josip Pavlišić. Koli-
ko je Milanović bio upoznat s Titovom od-
govornošću za poslijeratne komunističke
zločine, teško je reći. Pretpostavimo da je i
znao, što je mogao učiniti. Cijenio je Tito-
vo državničko držanje u obrani zapadnih
hrvatskih (jugoslavenskih) granica. Titovu
pak prividnu otvorenost prema Crkvi na-
stojao je iskoristiti da bi mu predočio situ-
acije nepoštovanja vjerskih sloboda te da se
on svojim autoritetom zauzme za rješava-
nje nekih traumatičnih situacija narušava-
nja vjerskih sloboda.

BOŽO MILANOVIĆ – ISTARSKI PREPORODITELJ

■ Čini se da u to vrijeme burnog rata i
poraća nije bilo dovoljno biti samo sveće-
nik za oltarom već i prosvjetni i javni dje-
latnik u društvu. Milanović je mnogo ra-
dio na buđenju nacionalne svijesti i na
opismenjivanju istarskog naroda. Na ko-
je sve načine?

Mislim da se nikad svećenički poziv ne
iscrpljuje njegovim djelovanjem, kako vi
kažete, za oltarom. Doduše, od pojave gra-
đanskoga liberalnog društva u 19. stoljeću
preko totalitarizama 20. stoljeća do suvre-
mene diktature relativizma, uvijek su pri-
sutna nastojanja da se svećenike i Crkvu

Neka od izdanja Društva sv. Mohora za Istru.

»stjera« u sakristiju. Svaki, legitimni glas
klera o društvenim, političkim, gospodar-
skim ili kulturno-prosvjetnim pitanjima
proglašava se miješanjem Crkve u politi-
ku. U tom smislu skovani su i termini za
diskvalificiranje protivnika: klerikalizam
ili onaj još gori, klerofašizam.

U prijeratno vrijeme kao član HKPI-a i
Katoličkog akademskog društva »Dobrila«
za ljetnih je praznika obilazio sela i organi-
zirao omladinska katolička društva. U tim
društvima vidio je obnoviteljsku snagu na
svim područjima, od vjerskog do nacional-
nog i kulturno-prosvjetnog. Izbijanje rata
1914. i gašenje omladinskih društava, zbog
mobilizacije velikoga broja članova, doži-
vio je kao pad sjajnog meteora.

U međuratnom vremenu svoju nacio-
nalnu, kulturno-prosvjetnu misiju obavljao
je preko »Društva sv. Mohora za Istru«. Sve
vrijeme obavljao je poslove potpredsjedni-
ka, tajnika i blagajnika. Do 1945. Društvo
je izdalo 58 naslova. Redovito izdanje za
svaku godinu bila je »Danica«. Evo kako
je izdavačku politiku opisao Milanović: *Mi
nismo nikad išli za tim da izdajemo origi-
nalna i umjetnička djela koja bi resila knjiž-
nice, bogatila narodnu književnost i dono-
sila nam priznanja i pohvale naobraženih
ljudi (...) nastojali smo da svetomohorske
knjige budu za naše pučanstvo privlačne,
pučki pisane, odgojne i poučne.*

Svojim najvećim uspjehom u pregovori-
ma s predstavnicima vlasti Božo Milanović
je smatrao obećanje da će zgrada nekadaš-
njeg Đačkog doma u Pazinu biti dodijelje-
na Crkvi za potrebe sjemeništa. Dok je u
pregovorima s predstavnicima vlasti isti-

cao nacionalnu ulogu sjemeništa i sjemniš-
ne gimnazije, u razgovorima s biskupom
Santinom naglašavao je nasušnu potrebu
otvaranja sjemeništa zbog, dobro pozna-
te činjenice, nedostatka svećenika. Tako
se Milanović za ostvarenje strateških vjer-
skih i nacionalnih interesa uspješno kori-
stio i slavenskim nacionalizmom i katolič-
kim univerzalizmom.

Osobno je teško proživljavao odluku
Ministarstva prosvjete i sporta iz 1952. go-
dine o ukidanju prava javnosti Hrvatske
klasične gimnazije Biskupijskog sjemni-
šta u Pazinu i njezino pretvaranje u pri-
vatnu Srednju vjersku školu za spremanje
svećenika. No nije klonuo duhom, upor-
nošću i tvrdoglavošću seljačkog sina navi-
klog na teškoće s pouzdanjem u Providnost
i u istarskog čovjeka, gradio je »imidž« ško-
le koja je zahvaljujući njemu osobno i kva-
litetnom profesorskom kadru imala veću
kulturno-prosvjetnu i društvenu važnost
od pazinske javne, državne gimnazije. U
sjemeništu i gimnaziji odgojene su genera-
cije istarskih intelektualaca, klerika i laika.
Svi se oni rado sjećaju i s ponosom govo-
re o svom profesoru i ravnatelju mons. Mi-
lanoviću. Slučajno ili ne, ali jedini istarski
akademik Josip Bratulić također je Mila-
novičev đak.

■ **Milanović je bio poslušan Crkvi. No je
li baš uvijek podržavao stajališta biskupa?**

Milanović je svećenik Katoličke crkve
– poslušan svom biskupu u stvarima vje-
re i morala. Neslaganje s ordinarijem San-
tinom ticalo se nacionalno-političke pro-
blematike i ono datira još iz međuratnog
razdoblja. Nakon rata, u uzavreloj diplo-
matsko-političkoj borbi za Istru, Mila-
nović i biskup Santin našli su se na suprotnim
pozicijama: dok se Santin zalagao za osta-
nak Istre pod Italijom, Milanović se zdušno
zalagao za njezino sjedinjenje s Hrvatskom.
No to nije priječilo međusobno poštovanje.
Pri tome Milanović nikad nije prekoračio
dopuštenu granicu odnosa prema biskupu.
O tome najbolje svjedoči sam Santin koji
u »Relacijama« Svetoj Stolici na početku
1946. za Milanovića kaže da već pregova-
ra s Titom, prijateljuje s predsjednikom hr-
vatske vlade Vladimirom Bakarićem, izra-
ziti je nacionalist i previše sklon politici.
Međutim, Santin također napominje da je
zdravih načela, traži dobro te često dolazi
izvijestiti biskupa o onome što čini.

■ *Koje su njegove zasluge za Bogoslovsko sjemenište i Visoku teološku školu u Rijeci i Pazinu?*

Veliku ulogu, kako pri osnivanju Riječke bogoslovije 1947., tako i u njezinu pre-rastanju u Centralno bogoslovno učilište, imao je i B. Milanović. Bio je veza između crkvene hijerarhije i državne vlasti. Isticanje istarskog i glagoljskog karaktera trebalo je pridobiti državne moćnike da barem dopuste otvaranje Bogoslovnog sjemeništa i Visoke teološke škole u Rijeci. Kad su i sjemenište i škola, nakon sudskoga procesa šestorici bogoslova i svećenika, godine 1955. zatvoreni, biskup Nežić je dekretom od 21. rujna 1955., na temelju Crkvenog zakonika (can 1352–1371) i Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica (čl. 4., stav 3.) »ustanovio, osnovao te ustanovljenim i otvorenim proglasio 'Bogoslovno sjemenište' i 'Višu vjersku školu za spremanje svećenika« (VTŠ) u Pazinu. Mons. Nežić je za sebe zadržao mjesto rektora Bogoslovnog sjemeništa, dok je rektorom VTŠ-a imenovao mons. Božu Milanovića. Na mjestu rektora Milanović će ostati kroz čitavo desetogodišnje razdoblje djelovanja VTŠ-a u Pazinu. U tom vremenu, kao čelnik škole, u dogovoru s biskupom Nežićem, nastojao je osigurati kvalitetan profesorski kadar, po mogućnosti iz Istre. Kao rektor škole sastavio je Program predavanja i seminara po semestrima za svih pet godina studija. Redovito je pripremao i vodio sjednice Profesorskoga zbora te pisao knjigu obavijesti za profesore. Skrupulozno se brinuo da zbog odsutnosti nekog profesora ne trpi nastava, pogotovo ako je ovaj bio odsutan duže vrijeme. Zato je predlagao »trenutačnu« promjenu plana VTŠ-a, tj. intenzivniji rad na drugim kolegijima kako bi se nakon povratka profesora oslobodio prostor za njegove kolegije. Na prvim dvjema godinama Milanović je predavao sljedeće predmete: logiku, etiku, eksperimentalnu psihologiju, kozmologiju, neoetiku, povijest filozofije (stari, srednji i novi vijek), ontologiju, metafizičku psihologiju i teodiceju. Zbog nepostojanja literature na hrvatskom jeziku za sve je predmete sastavio udžbenike (priručnici, skripte). Generacije bogoslova i na drugim teološkim školama učili su filozofiju iz Milanovićevih skripata.

Antonia Hrvatin Roth